

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVIII-ik évf.

Május, Junius. 1883.

3-ik füzet.

A VALLÁSI RATIONALISMUS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN.

Irta: Gróf Goblet d' Alviella (Revue des deux mondes).

Első közlemény.

Mikor a puritán kivándorlás uttörői 1620-ban, szeptemberben a May Flower hajóra ültek, kis egyházuk feje, Robinson János, bucsu-beszédében arra kérte őket, hogy ne ragaszkodjanak vakon az ő prédikációjához, sőt Luther vagy Calvinus theológiához se, hanem buzgalommal fogadják, a mit az Urnak tetszeni fog új közbenjárók által nekik kijelenteni; mert ő teljesen hiszi, „hogy Isten még más világosságot is akar kisugároztatni a maga szent beszédéből“. Ez a nyilatkozat, mely nagyon jól talált a protestantismus logikájával, nem eshetett hálátlan földbe. Igen korai volt ugyan abban a korban arra, hogy azok nagy része, a kikhez intézve volt, azonnal gyakorlatba vegye, sőt hogy meg is értse. A Májusi Virág zárandokai, midőn a hivatalos egyház üldözései elől menekültek, az újvilág partjain nem vallásos szabadságot, hanem maguk saját vallási szabadságokat keresték, azaz, azt a jogot, hogy egy nézetök szerint való egyházat alkothassanak az anglikán liturgia és hierarchia belélegyedése nélkül.

A kormányforma, melyet magoknak adtak, valóságos demokratia volt; de első sorban theokratiai demokratia, s hasztalan keresnénk abban olyas valamit, a mi a modern észjáráshoz találjon, akár az állam és egyház közti viszonyt, akár a lelkiismeret jogát és az isteni tisztelet szabadságát illetőleg. A biblia volt legfőbb törvényök; ennek kellett sugalmazni, sőt pótolni az irott törvényeket. Első gondjuk volt, midőn valamely telepet megalapítottak, hogy maguknak templomot építsenek, mely csakhamar egyéni és társas életük központja lett. „Legelső választásuk volt a papnak és az öregeknek a megválasztása. Az isteni tisztelet költségeit a lakosok közösen hordozták; de polgári jogok csak a kommunikálóknak volt, és a vallásos társaság fentartotta magának azt a hatalmat, hogy a hitetleneket, bűnösöket, sőt a lágymelegeket is, kiknek egyedüli vét-

kök az volt, hogy nem érezték magokat „a kegyelem állapotában“, kebeléből kizárhassa. A legelső dissidensek, kik az új gyarmatban meg akartak telepedni — az anglikán egyház két tagja — azon hajón, mely őket oda vitte, visszaküldettek Európába. Drakoi törvények egész sorozata zárta be Uj-Angliát az anabaptisták, antinomisták, quákkerek és katolikusok előtt: a törvényszegés eseteiben a hittagadó ki volt annak téve, hogy megkorbácsoltatik, megcsonkittatik, vagy kényszermunkára szorítottatik, „addig, míg saját költségén vissza lehet küldeni.“ A káromkodó, a vasárnap meggyalázója, megbüntettetett, a büntetés néha halálos is lehetett. Ez a vad törvényhozás nem volt csak holt betű. Uj-Angliának a XVII. százban megvoltak Urbánai, Grandierei, Calasai, Labarrejai; Massachusettsben 1692-ig végeztek ki kuruzslókat.

Igazságtalanság volna azonban el nem ismernünk, hogy türelmetlensége, ridegsége, korlátoltsága mellett is, azon kor vallásos áramlatai közül csak a calvinismus volt alkalmas arra, hogy egy maroknyi emigransból egy nagy és szabad nemzet alapítóit teremtsen meg. Lehetetlen el nem ismernünk annak befolyását azon tulajdonságoknál fogva, melyeket az első emigransok feltűntettek és a melyek ezek utódaiban ma is uralkodnak, milyenek: az egyéni kezdeményezésben való hit, a munkához való nyakas ragaszkodás, a tanulásvágy, a nő tisztelete, és az élet komoly voltának érzete. Lenevethetjük azon aprólékos, gyakran boszantó szabályokat, melyekben a puritán szellem az erkölcsök megromlása ellen védfalakat látott; de mégis a puritanismus, azoknak a társadalomnak, melyek az ő jellegét felöltötték, két száz évig oly erkölcsöket adott, melyeknél őszintébbet, átalánosabbat, mondhatnók magasabbat egy nép sem ismert. Végre is neki köszönhetjük, hogy az embereket egyenlőkké és szabadokká tette. Nagyobbára bibliai tételekre alapított alkotmányokat a gyarmat életének első éveitől kezdve anynyira átjárta az önkormányzás eszméje, miszerint — a lelkiismeret szabadsága ellen való intézkedések kivételével — csaknem érintetlenül maradt napjainkig Uj-Angliában s a szövetség alkotmányánál, valamint az Unióban később alakult államok alkotmányainál is mintául szolgált.

A calvinismus vallásos szervezete éppen a népfőnség alkalmazása. A calvinista előtt a pap nem oly felsőbb lény, kit az a tény, hogy ordinálva van, természetfeletti tekintélyvel ruház fel; de egyszerűen a hivek megbizottja, a hozzá hasonlók között az első. A suffrage universel, vagy miként Milton mondja „Krisztus gyülekezetének összes szavazata“ szabja meg a társulat alapelveit, jeleli ki a

tisztviselőket, belé értve a papot is, ez szabja meg, hogy kiki mit fizessen, ez állítja meg a költségvetést, ez intéz el felelősség nélkül minden függő kérdést. Sőt a puritánoknál, miként napjainkban a „congregationalistáknál — azok egyenes utódainál — az összes hitek nem alkottak egy felekezetet, egyházat, hanem egyes, egymástól teljesen független, autonom egyházakat. Könnyű átlátni, hogy ez a szervezet, mely ma is az amerikai egyház kiváló jellegének tekinthető, eleitől fogva menynyire ápolta a demokráciát és menynyire egyengette a köztársaságnak az útját. Azonban ez lépcsőzetes terjedésével, egyszersmind a más egyházak jogi egyenlőségére is vezetett, a mely egyházak éppen ez elvből követelték, hogy tetszésük szerint értelmezzék a biblia szövegét; miután ez a rés meg lett, minden vallásos nézet polgári jogosultsága csak idő kérdése volt.

Kétségtől az Ó-világ e tekintetben megelőzte az Új-világot, hisz úgy találjuk, hogy 1838-ban Bostonban egy polgárt még fogságra vetettek istentagadás büneért. Azonban míg nálunk az isteni tisztelet szabadsága az egyház ellenségeinek támadása után alapult meg; addig az Egyesült-Államokban természetes eredménye annak a fejlődésnek, mely a nemzet vallási elemeiből indult meg. Roger Vilmos pap, mikor 1636-ban Providence (ma Rhode Island) gyarmatot alapította, azon az elven, hogy minden vallás teljesen szabad; Penn Vilmos, midőn 1681-ben annak az államnak, mely ma nevét viseli, a törvényébe igtatta, annak megtiltását, hogy valamely vallás fenntartásának költségei a közpénztárra róvassanak; „nehogy valamely felekezet a másik felébe emelkedjék,“ az első congressus alkotmányozói, kik megtiltották, hogy a szövetség tisztviselői esküt legyenek kötelesek tenni, s végre azok a helyi törvényhozók, a kik ezeket az elveket saját államaik törvényeibe felvették, éppen nem voltak skeptikusok vagy rationalisták; mindnyájan igaz hívők voltak, megvoltak győződve a biblia csalhatatlanságáról és a magok vallások felséges voltáról. Laboulayenak, de Laveleyenek és az amerikai demokrácia többi dicsőítőinek igazuk van, midőn azt állítják, hogy az Egyesült-Államokban mind a polgári, mind a vallási szabadság a Reformatio leányai; de bé kell vallanunk, hogy a második sokkal fiatalabb.

De van még egy másfajta szabadság, mely bár fiatalabb, mégis követelheti ugyanazt a származást: az értelmi szabadság, a dogmatikai előítéletek elvetése, szóval a rationalismus. Ebben is megelőzte Európa Amerikát. Azonban ezt illetőleg is lényeges megkülönböztetést kell tennünk; a mi Continensünk népeinél, kik a modern műveltség élén állanak, a tudomány a vallással viszárs viszony-

ban fejlődött; míg az Egyesült-Államokban a legszabadabb vizsgálódás úgy tűnik fel, mint a vallásos fejlődés koronája. Már megmutattuk, (az író egyedüli tekintélyül két korábbi értekezéseire hivatkozik), hogy hasonló okok hatása alatt, hasonló viszonyok fejlődnek két, egymástól annyira különböző nép között, mint a milyen az angol és a hindu. Hasonló tanulmányt akarunk tenni az Egyesült-Államokon.

I.

Adjuk valamely vallási társulatnak egyedüli tekintélyül írott hagyományok bizonyos összegét s a hagyományok értelmének megállítást bizzuk az egyéni magyarázásra, értelmezésre; az értelmezések és magyarázatok sokféleségében multhatatlanul felhívásnak kell történni a józanokosság világosságához; ez azon büszkeségében, hogy a vallásos érzésnek segítségére kell mennie, jóhiszeműleg arra fog törekedni, hogy oly versiokat válaszson, melyek legjobban megegyeznek mind a hagyományok szellemével, mind az emberi ismeretek haladásával. Ís mivel ez utóbbiak folytonosan gyarapodnak; el jön az óra, a mikor a szabadvizsgálódás csak úgy tarthatja fenn a tudomány jogát, ha a hagyomány értelmét nagyítja, vagy a symbolismus szörszálhasogatása megé vonul. Így a válságot pillanatra el lehet csilapítani; de mihelyt a történelmi igazság vissza követeli jogát, azok a vallásos szellemek, a melyek szabad gondolkodási jogukat nem tudják feladni, kénytelenek kétségbevonni, ha nem is az isteni inspiratio valódiságát, legalább azoknak a lapoknak, melyekre le van írva, a hitelességét. Ekkor ahoz folyamodnak, hogy a szent könyv lényeges és mellékes részei közt különbséget tesznek, a szükség szerint önkényűleg határozván meg ezen két terület határait; és miután saját csalhatatlanságok ellen magában a szövegben kerestek bizonyítékokat az illetők, oda juttatnak, hogy valamely kijelentés lehetőségét is kérdésessé teszik, mignem a végtére a természeti vallás *c a t e g o r i a i* előtt állanak, melyeket nem lehet tudományos bonczolás alá venni; milyenek: az eredeti ok, a lény halhatatlansága és a kötelesség parancsoló természete, vagy Herbert Spencer ismeretlene is. — A dogmatikai ellazulás e folyamatát minden olyan vallásfelekezetenél észrevehetjük, melyek hagyományos szövegek tekintélyén alapultak; de sehol sem fejlődik folytonosabb és logikaibb módon, mint az új-angliai hitfelekezetek közt.

• Az első kivándorlók a maga teljességében hitték Calvinnak az eredeti bűnről, a kegyelemről és a praedestinatióról való tanait. De ez a szomorú fatalismus, mely szerint az ember képtelen levén ma-

gától a jóságra felemelkedni, teremtetőjének önkénye szerint el lenne rendelve az üdvességre vagy kárhozatra, inkább sértette az igazság és kegyelem legegységesebb érzelmeit, hogy sem valamilyen Európában ugy Amerikában is erős reactiot ne idézzen fel; miként ezt az emberi szabadság és egyéni felelőség érzete megkövetelte. A puritanusok harmadik nemzedéke még nem halt ki, midőn a praedestinatio dogmája harcra keveredett hajdani ellenségével — az arminianizmussal, és midőn az arminianizmus tért foglalt, a socinianizmus nem lehetett messze. John Adams elnök pályája végén azt mondta, hogy 1750 óta sok pap és világi ember meg volt nyerve az unitarizmusnak inkább vagy kevésbé. Ezen fejlődés előhaladása kezdetben csak abból a hallgatásból volt felismerhető, mely a kérdéssé tett dogmák felett beállott. Meglehet, hogy a szabadelvűek megrémültek saját mérészségektől, vagy nem vetettek pontosan számot saját hitökkel. Sőt a száz végén is, midőn némely újabb keltü felekezetek, az universalisták, a „keresztények“ nyíltan elutasították a háromság domáját, az előhaladott calvinisták akkor sem akartak unitariusként tartatni, sőt szükségesnek vélték nem nyilatkozni határozottan tanaiuk mindazon pontjai felett, milyenek a praedestinatio, az örök kárhozat, a Jézus istensége, melyek a bibliában nincsenek tisztán kifejezve. „Csak a bibliai kitételek fejezik ki a bibliai titkokat!“, ezt felelték mindig, mikor ellenfeleik sürgették, hogy adják elé tisztán hitöket. Így a szerepek viszszafelezésével a rationalisták akartak szorosán ragaszkodni a kijelentés betűihez; míg az orthodoxok azt hirdették, hogy az embernek joga, sőt kötelessége annak értelmét vizsgálni s abból következtetéseket vonni le. De ezt az álláspontot nem sokáig tarthatták meg a szabadelvűek: és a valódi csatatér csakhamar feltűnt akkor, a midőn közelről támadtatva, a vitába bevitték a természeti vallásnak és a történelmi bírálatnak tekintélyét.

A Harvard-egyetem, mely csaknem egykoru a gyarmattal, de a mely mindig nyitva volt a legelőbbre haladott irányok előtt, 1805-ben a theologiai tanszékre dr. Ware urat ültette. „Mindazok, kikre Ware hatással volt — inja később egyik tanítványa, Ezra Stiles Gannet — soha sem feledik el azt a nyugodt méltóságot, a gyakorlati bölcseséget, a kellemes loyaltást, a barátságos rokonszenvet, a melyért nemcsak tisztelték, de valójában imádták. — Ez a világos, határozott szellem irtózott minden kialkuvástól akár az igazság felett, akár az emberekkel.“ Ilyen theologus képezte jövőre a nemzeti egyház papjait. Az orthodoxok lármát ütöttek és Andoverben egy másik theologiai iskolát állítottak, de a mely soha sem érte el ellenfele hírnevét. Egyszersmind templomokat kezdettek épít-

ni azok számára, kik a szabadelvű egyházakból önként kilépnek és oly helyeken, hol többségben voltak, mint Connecticut meg New-Hampshire államokban, egyházi törvényszékeket rögtönöztek, hogy a szabadelvű papokat a szélszékekről letiltsák. Megkísérelték, hogy ez eljárást bevigyék Massachusetts államba is, hol a szabadelvűség törzsszéke volt, de a kísérlet nem sikerült s csak siettette a szakadást.

Ez 1815-ben volt; Channing E. Vilmos ekkor 35 éves volt. Tizenkét év óta szolgált Bostonban egyik legszabadelvűbb s egyszerűsmind legfelvettebb egyházban. Korábbi viszonyai, lelki állapota, sőt vallási felfogásának széles volta nagy eszélyességet ajánlottak neki, hogy fentartsa a régi puritan gyülekezetek történelmi egységét. De a hypocrisis vádja, melyet dr. Morse nyilvánosan emelt a szabadelvű papok ellen, arra indította, hogy nyíltan követelje az unitarius elnevezést és hogy a reform-mozgalomnak az élére álljon. Mégis csak négy évvel később mondotta el Baltimore-ban azt a híres predicatióját,*) melyet az amerikai unitarismus program-nyilatkozatának tekintettek. „Ezt a beszédet megelőzőtt, valamint a követő beszédek közül — mond Gannet, azon kor egyik legjobb történetírója — talán egy sem okozott oly nagy hatást Amerikában.“ Miután Channing kijelentette, hogy minden fentartás és kivétel nélkül elfogadja azokat a tanokat, a melyeket a szent irás tisztán tanít, követelte, hogy azok értelmét épen úgy meg lehessen vizsgálni, miként bármely könyvét, azaz a józanokosság folytonos használatával. Isten a józanokosság itéletére bizta a kijelentés igazsága felett való határozást.“ Azonban éppen ezen ez okon visszautasította a calvinismus kedvelt tanait, hogy a szentírás lényeges tanításait, az Isten egységének, a lélek halhatatlanságának, Jézus ujjáteremtő küldetésének, az erkölcsi tökéletességnek és a teremtő atyai kormányzásának hivésében öszspontosítsa. Végül a keresztény erény szép festése után azt állította, hogy a valódi kereszténység inkább ezeknek az erényeknek a gyakorlásában, mintsem valamely *credo*hoz való ragaszkodásban áll. Beszédét ezzel végezte be: „Mindazokhoz, a kik engem hallgatnak, így szólok az apcstollal: mindeneket megpróbáljatok és a mi jobb, azt tartsátok meg. Mások bírálata és az emberek árulkodásai ne retentsenek vissza atyámfiai attól a kötelességtől, hogy magatok vizsgáljátok Istennek szavait. Ne gondoljátok, hogy büntetlenül elfogadhatjátok a körülettetek általánosan hirdetett véleményeket, abból az indokból, mintha a kereszténység ma már anynyira tisztázva volna a tévedésektől, hogy nem kívánna további fáradságos vizsgálatot. Sok töviset kell még elégetni, sok tisztátlanságot kell eltávolítani róla és

*) „Az unit. ker. vallás“ cz. a. l. „Ker. Magv.“ 4. k. 371. Ford. Simén D. Szerk.

sok olyan kápráztató ékitést, melylyel a rossz izlés a keresztény vallást elborította; el kell oszlatni a földi ködöt, melybe azt burkolták, hogy ez az isteni épület a maga valódi méltóságában, összehanggal teljes szabályosságával, kedves égi fényével tündökölhessenek szemünk előtt. Az egyház e dicső átalakulását Isten segedelmével várjuk az emberi szellem előhaladásától, a társadalom erkölcsi javulásától, az előítéletek és bigottság megszűnésétől, a mi annak következése lesz, s végül attól, a mi nem kevésbé fontos: az emberi tekintélynek a vallás ügyében való megdöntésétől, a hierarchiának és más emberi oly intézmények megbuktatásától, a melyek a többség sulyával az egyének szellemét elnyomják és a protestans egyházban pápai uralkodást alapítanak meg.“ Igen helyesen mondták, hogy ez a beszéd a modern társadalom vallási történelmében korszakot jelöl. Kétségkívül más keresztények is voltak, kik szükségesnek tartották, hogy a hit a józanokosság fejlődésével kiegyeztessék; de a kereszténység megalakulása óta egy egyháznak feje sem utasított vissza ily emelkedetten minden felekezeti türelmetlenséget, s nem izent ily nyilván háborút minden orthodox formaságnak. Calvin be — vagy vissza — vitte a demokratiát a kereszténységbe; Channing a szabadságot vitte belé.

Uj-Angliában eleitől fogva minden községben csak egy templom és egy pap volt. Ez időtől fogva a régi gyülekezetek megkettőztettek mindenütt. Boston, mely magát mindig az Egyesült-Államok szellemi fővárosának tartotta, egészen meghódolt az új eszméknek. Massachusetts államban százhuszonötgyülekezet szakított a calvinizmussal és ezek közt az a három első egyház, melyeket a „Vándor atyák“ alapítottak az amerikai partokon. Ezekhez kell adni azokat a számos egyházakat, melyeket az unitáriusok a calvinisták utánzásául minden olyan helyt építettek, a hol a hivatalos egyházat oda kellett hagyniok. A szomszédos államokban a haladás kevésbé volt feltűnő, de lassanként gyülekezetek alakultak Baltimoreban, New-Yorkban, Charlestownban, Philadelphiában, Washingtonban, el egészen a keleti városokig, e gyülekezetek a propagandának megannyi központjai lettek. És 1825-ben — azoknak ellenzésére, kik attól félték, hogy ha egyházilag szervezkednek, azzal utat nyitnak az orthodoxia megszilárdulására — megalakult Bostonban az Amerikai Unitárius Associatio „az ismeretek terjesztésére s a kereszténység terjedésének előmozdítására.“

Az unitarius reform sajátlag két kísérletet tüntetett fel: egyfelől a keresztény vallásnak humanusabb, ésszerűbb s a kor kívá-

nalmaival megegyezőbb alakot iparkodott adni; másfelől, hogy a gyülekezetek alakulásának a vallásos érzelmek közössége, nem pedig a dogmatikai hit azonossága legyen az alapja. E két jelleg közül az első, melyet az egykoriak a merészebbnek tartottak, valódi- lág kevésbé volt fontos az unitarismus jövőjére. Midőn az unitariusok az egyház theologiai alapját elvetették, az által megadták a vallásnak azt a szükséges ruganyosságot, hogy mindazokhoz az átalakulásokhoz alkalmazkodjék, melyeket a tudományos ismeret későbbi fejlődése követelhet; véghetetlenül fejlődő vallást csináltak abból, mint a milyen maga az emberi szellem. Ellenben doctrinalis ujitásaik — bár mily radikalisek lettek legyen is abban a korban — csak átmeneti állapotot képviseltek, s csak időpontot alkottak a szellem vallási fejlődésében. Channing és hitfelei sajátlag hiveségesek maradtak ahoz a theologióhoz, melyet Locke a protestans egyházakkal megkedvelte- tett. Ez iskola szerint, mivel minden fogalmaink az érzemények által keletkeznek, s mivel ezek nem képesek arra, hogy nekünk a vég- hetetlen- absolut-lényről fogalmat adjanak, Isten csak természetfeletti kijelentéssel ismertethette meg magát az emberrel. És ezt a kijelen- tést nekünk a szentírás nyújtja, mely kijelentésnek hitelességét elég- gé bebizonyította a prophetiák beteljesedése és a csodák megtörtén- te. De a józanokosság joga és kötelessége, hogy szokásos módon a kijelentés értelmét, terjedelmét magyarázza és meghatározza.

Könnyen felismerték a gyenge oldalát ennek az okoskodás- nak, mely egészen a csodák mellett szóló történelmi bizonyítékok va- lóságán alapult. De meg kell gondolnunk, hogy e száz elején a bib- liai exegesis egészen ujra kellett teremteni, különben is az Ujvilág első unitariusai egészen el levén foglalva a calvinismussal folyt küz- delemben, elég dolgot adott nekik az eredeti kijelentésre növesztett fatyuhajtások kiirtása. Midőn ez a küzdelem a kölcsönös kimerült- ség miatt csillapodni kezdett, akkor érkeztek meg Németországból a dogmák nyügéből jövőre kiszabadult vallásos kritikának eredményei és Kant iskolájának akkor a legnagyobb népszerűségben részesülő ideális theoriái. Az az eszmemozgalom, melyet e kettős áramlat az unitariusok második nemzedékében felkeltett, arra irányult, hogy a kereszténység megtartásával egy új vallást alapítson. Azt a tant ért- jük, melynek az amerikaiak transzcendentalismus nevet adtak.

II.

A korábbi érzéki iskola a lélekből tabula rasa-t csinált, egy tükröt, mely csak az érzékek által rávezetett benyomásokat tük- rözi vissza, Kant „Kritik der reinen Vernunft“ czimü művé-

ben megostromolta ezt a szenvedőleges (negatív) lélektant, megmutatván, hogy az emberi szellem saját, veleszületett, a tapasztalattól független, még az eszme alakítására is szükséges szervezettel bír. Azonban abból, a mit a józanokosság transzcendentális fogalmaknak — az az olyanoknak, a melyek a tapasztalat körén kívül esnek, milyenek az általánosról, a véghetetlenről, az eszményiről való fogalmak — alakjában fel tudott fogni, nem következtette szükségképpen azoknak megfelelő tényleges valóságok létezését. Fichte, az ő tanítványa, még tovább ment a subjectiv idealismus utján, a midőn azt állította, hogy szellemünken és annak törvényein kívül semmit sem ismerhetünk bizonyosan. Ellenben Jakobi s különösen Schelling azt állították, hogy a benső fogalmak létezésének szükségképeni következése, hogy tárgyilagos valóságok is létezzenek úgy a szellemi, miként az érzéki világban. Ezek után Schleiermacher a vallás eredetét a véghetlentől való függésünk érzetébe helyezvén, arra törekedett, hogy a kereszténység dogmáiban való hitet az individualis kijelentés forrásában erősítse meg; de nem látta, hogy a léleknek az Istennel való egyenes közösségéről felállított tanával épen a dogmák alapját ásta alá. A transzcendentális idealismus, miután Németországban a tanszékeket meghódította, s a német theológiát megújította és az irodalmat fényre emelte, átment Fancziaországba, hol Cousin *raison in personelle* név alatt tündöklő munkájában meghonosította; átment Angliába, hol Coleridge apostola, Carlyle történetírója és Wordsworth költője lett. Azonban bármily jelentékeny volt is annak hatása az európai gondolkodás fejlődésére évszázunk legtermékenyebb és leglelkesebb irodalmi szakában, még sem hasonlítható össze ez a hatás azzal a befolyással, melyet az Uj-Anglia értelmi, vallási, sőt társadalmi szellemi munkásságának minen ágára gyakorolt.

Uj-Angliába a Coleridge és Carlyle munkáiban ment be évszázunk első harmada kezdetével. Az érdeklődés, a melyet ott felkelített, a bostoni legkiválóbb írókat arra indította, hogy a német- és franczia-nyelvet tanulják, hogy eredeti forrásból tanulmányozhassák az oly írókat, mint Jakobi, Fichte, Schelling, Herder, Schleiermacher, és De Wette, meg Cousin, Jouffroy és Benjamin Constant. A mozgalom, mely kezdetben bölcselmi volt, csakhamar kizárólag vallási lett. Az 1835-ik évtől kezdve James Walker, az erkölcstan tanára, a Harvard-egyetemen, megkezdte a harcot az uralkodó theologia érzéki módszere ellen; és ajánlotta, hogy ahhoz a bölcslemhez csatlakozzanak, a mely folytonosan eszünkbe juttatja a szellemi világgal való viszonyunkat. Az új módszer különösen azokat a szellemeket

csábította el, a kik legmeszszebb haladtak abban a rombolásban, a melyet a modern exegesis a kereszténység dogmáin megkezdett. Azokat a hagyományokat, melyeket az unitáriusok fentartottak, hogy vallási rendszerük alapjául szolgáljanak — a Krisztus eleve való létezését és a csodák hitelességét — a szabad vizsgálódás folytonos fejlődése megkezdette ingatni. Azok a szellemek, kik a dogmák ez általános hajótörésében hitők alapját megtartani vágyakoztak, miért ne fogadtak volna készséggel oly tant, a mely, a midőn mindenember számára megállítja a jogot, hogy közvetlenül érintkezzen az isteni lényvel, megengedte, hogy Jézus személye emberi mértékre szállíttassék le, a nélkül, hogy az inspiratio bűve tőle elvétsék? Miért ne csábította volna el őket egy hatodik érzékről felállított elmés hypothesis, mely egyenesen a szellemi világba nyitván, az Isten lételének és a lélek hallhatatlanságának megállítására feleslegessé tette a csodák beleelegyítését.

Azt lehet mondani, hogy a transcendentalismus így az unitárius reform kiegészítője és szabályozójaként tűnt fel. Az unitárius vallás mindenekelőtt értelmi vallás volt, a követett bírálati és negatív irány következménye; theológiája, — ha csakugyan volt — a kirekesztés útján alakult, a menyinyiben a szabadvizsgálódás által elítélt tanokat rendre kirekesztette a keresztény hagyományok közül. A transcendentalismus világos, tényleges állítások útján haladott. Kiindulási pontul egy oly különös tehetség létezését vette fel, a mely arra képesíti az embert, hogy a szellemi valóságokat közvetlenül felfogja. Az által, hogy a spiritualismus három axiomáját — Istent, a hallhatatlanságot és köteleiséget, úgy tekintette, mint „az öntudat tényeit“, azokat oly alapra állította, melyet a józanokosság is minden tapasztalaton felül állónak esmert el. E szerint a lelkiismeret mélységére és az eszményire szorítkozva, könnyen utat talált a mysticismus forrásához, a mely úgy látszik, hogy — különös tünet képpen, egy oly positiv népnél, mint az amerikai — soha sem apad ki az amerikai szellemben. Végül a *raison impersonelle* ről szóló tanával bément az új-platoni Ige nagyon is arianus fogalmába, melyet az unitáriusok kitöröltek a kereszténységből, hogy szorosán a négy evangelium egy istenségéhez ragaszkodjanak; s az által azokhoz a mystikus felekezetekhez közeledtek, melyek a protestanizmusban a belső megvilágosodás elvén alapultak: igaz, hogy ennek a belső megvilágosodásnak előnyét minden emberre kiterjesztette, míg ezek a felekezetek azt csak egy meghatározott vallás hiveire szorították. „A transcendentalismus, mondja egyik ki-

váló történetirója M. O. B. Frothingham, inkább talált valamely evangeliummal, mint valamely bölcselemmel. Meg volt benne az a határozatlan, mystikus jelleg, a mely megragadja a képzelődést és a mely nagyon is alkalmazkodik a contemplatio és tisztelet tényeihez. A kegyesség egyik ismertető vonása volt; szerette a hymnuszokat, a zenét, az illetett beszédet, a megalázódást, leborulást és jelképeket, a szabálytalan felgerjedés nyilvánításait, a szemlélődő csendeséget, a véghetetlenül való közösülés után való esengést.

Az unitarismusnak tehát egészen a német idealismus karjaiba kellett magát vetni. Az első unitárius nemzedékből azok, a kik ragaszkodni akartak az orthodoxiával szemben elfoglalt álláspontjokhoz s általában mindazok, a kik nem érzették, hogy a szentírás természet felett való volta hívésében megzavartattak, az új módszer terjedését több bizalmatlansággal, mint lelkesüléssel tekintették. Némelyek azt jószolták, hogy gyászos szakadások fejlődnek abból az unitarismus kebelében; mások, hogy az idealismusnak ez eláradása, miként mindenütt, skeptikus ellenhatást fog eléidézni. Channing maga, ki anynyira kiemelte az emberi lélek tekintélyét, nagyságát és isteni voltát, mégis élete utolsó korában dr. J. Martineau-nak, azt írta: miszerint neki úgy tetszik, hogy az idealisták arra törekednek, hogy az egyéni illetettséget tegyék a keresztény vallás helyébe. Volt ekkor Bostonban egy fiatal pap, a ki elhagyta gyülekezetét, hogy lelkiismereti agályai miatt az urvacsorát ne szolgáltatssa ki többé. Ez Ralph Emerson volt, a tanulmányok-essay-k ez írója, a ki Longfellowal, a költővel, egyharmad száznál tovább volt az amerikai irodalom vezetője. Első művének — A természet — 1836-ban történt megjelenésével azonnal kimutatta azt a hatalmas idealismust, mely neki a „transcendentalisták fejedelme“ czimét biztosította. Első tekintetre úgy tetszik, hogy az ő tana az új platoi bölcselet fel-frissítése. A természetet csak a lélek symbolumának tekinti; s az egyéni lélekben (soul), az általános lélek (oversoul) helyi nyilvánulását, kiterjedését. Az általános lélek, midőn értelmünk útján nyilatkozik, akkor lángelme, midőn akaratunk útján, akkor erény és midőn érzelmeink útján, akkor szeretet. De az ő pantheismussa lényegileg subjectiv, a menyinyiben a helyett, hogy az embert és a természetet elenyésztesse az Istenben, inkább arra törekszik, hogy a természetet és Istent egyesítse az emberben. Egész munkája az egyéni hajlamoknak, az emberi önkényességnek a dicsőítése, mint a melyek minden ismeretnek, művészetnek és erénynek a forrásai. Ez által kerüli ki a mysticismus megszokott szikláit és éppen ez által vett részt hazája és évszáza minden napi kérdésében.

Emerson hirneve tetőpontján volt, midőn 1838-ban a Harvardi egyetem kara előtt elmondta azt a beszédet, melyben a transcendentalismust legelsőbb helyézte ellentétbe nyilvánosan minden keresztény egyházzal, nem véve ki az unitárius egyházat sem. A szónok, mindeniket azzal vádolta, hogy a csodákat, azaz Isten közbejöveteleit a természeti törvények szabályszerű közbejövetelein kívül keresték, és hogy gyanúsító tulsáaikkal eltorzították Jézus egyéniségét, „ezt az egyetlen történelmi szellemet, a ki kellően méltányolta az ember értékét“, és végül azzal, hogy elhanyagolták az emberi léleknek és annak a viszonynak, melyben ez az isteni szellemmel van, teljes megismerését. „Ezen tévedések gyógyszerere a lélek, azután a lélek és ismét a lélek“. first soul, and second soul, and evermore soul. „Én azt a mestert keresem, a ki a mindenségben a lélek tükrét látja, a ki a gravitatio meg a sziv tisztasága törvényének egységét elismeri, a ki azt tanítja, hogy a kötelesség egy a tudománnyal, a szépséggel és a gyönyörrel.“

Ezt a felhívást megértették mindazok, a kiket az idealismus lelkesített, csakhamar megtalálták propagandájok központjait, melyeknek voltak a Transcendental-club és közlönyök, a Dial (óra mutató). A fiatal sereg előharczosai sorában feltűnt egy másik mystikus, Bronson Alcott, Platonak és Pithagorásnak lelkesült bámulója, a kiket Kant és az egész transcendentalis iskola egyenes őseinek tekintett; George Ripley és James Freeman Clarke, a kik először prédikáltak a német idealismust, azonban az egyik nagyobb reformatori szellemmel volt megáldva; a másik inkább szerette kimélni a hagyományokat; Sámuel Longfellow, ki nem lett ugyan olyan híressé, mint testvére, több hymnuszt és költeményt hagyott hátra, melyeket honfitársai becsültek; Orestes Brownson, heves propagandista, de ingatag jellem, a ki kezdetben egy presbyteriánus gyülekezetnek volt papja, átment a rationalismushoz, azután az universalismushoz, és nem elégedvén meg, hogy átváltozásait a legtulszobb transcendentalismusban folytassa, azzal végezte be, hogy — lelke nyugalma a római egyház kebelében kereste; William Henry Channing, az unitarismus alapítójának unokaöcscse, a ki idegen földön lett missionáriusa az új evangeliumnak, leendő ezredesse egy néger ezrednek az elszakadási háboruban; T. W. Higginson, a ki a mozgalom gyakorlati irányát képviselte, miként Sámuel Johnson, a legszulsobb individualismust, végül Bartol, Furness, John Weiss, Pierpont, Noyes, s mindenek felett Theodor Parker, a transcendentalismus apostola és prófétája.

Más részről az unitarismus conservatív töredéke megrémült: voltak unitáriusok, a kik azt kérdezték, hogy vajjon Emersont kereszténynek kell-e még tartani; éppen úgy, mint ez előtt husz évvel azt kérdezték, hogy vajjon önmagok az unitarismushoz tartoznak-e, vagy a „bostoni vallás“-hoz. A dolog még inkább elmérgesedett, midőn Parker 1841-ben a South-Boston templomban egy beigtatás alkalmával elmondotta predikációját, a keresztény vallás mulékony és állandó elemeiről. Az állandó elemek azok a vallási- és erkölcsi nagy erények, a melyeket Jézus, „a valóságos embernek e típusa“, saját lelkiismeretéből meritett és az emberiség szeretetével megelevenített. A mulékony elem: a kereszténység ritusai és dogmái, beleértve azt a hitet is, hogy a Biblia valamely különös kijelentést foglal magában, s hogy Krisztus természetegyedül áll a történelemben. M. W. Gannet szerint, ennek a beszédnek éppen akkora hatása volt, mint annak, a melyet ezelőtt huszonkét évvel Channing mondott el Baltimoreban. Ez uttal már nem azt kérdezték, hogy vajjon az író keresztény-e, hanem egyenesen hitetlennek, káromlónak, istentagadónak tartották. A Bostoni predikátorok társulata azt vitatta, hogy ne zárja-e ki kebeléből. És mivel a társulat szabályai ezt nem engedték, hivatalosan lépéseket tettek, hogy ő maga kérje elbocsátását. „Nagyon sajnálom a társulatért, felelt ő, de az onus damnandi nem nehézkedhetik az én vállamra. Hisz ez által elismerném, hogy visszszavonulásomnak oka volt... bizonyos mértékig azonosítottak engem a vallási szabadsággal.“

Némely tagok azon gondolkoztak, hogy a társulatot oszlassák fel; ez által újra akarták szervezni azt, ennek az egész botránynak a szerzője nélkül. De a mérsékelttség szava győzött, a mit annak a rokonszenynek lehet tulajdonítani, melylyel az ifjabb nemzedékhez tartozó papok Parker iránt viseltettek, vagy Ezra Stiles Gannet közbenjárásának, a ki bár maga is a conservatív részhez tartozott, nagyon becsülte hivataltársa nyílt, egyenes jellemét. „Nem talál a mi nézeteinkkel, figyelmeztette heveskedő társait, hogy egyházi fegyelmet alkossunk. Mi elfogadtuk, legalább azt állítottuk, hogy elfogadtuk a szabadvizsgálódás elvét minden következményeivel.“ A társulat tehát semmit sem határozott a merész ujitó ellen, de Bostonban ezután minden szószék be volt előtte zárva. Ez az állapot így tartott egészen 1845-ig. A kizártak párthivei akkor gyűlést tartottak, annak elhatározására, „hogy Parkernek ezután alkalma legyen, hogy magát Bostonban hallassa“, kibéreltek egy hangverseny-termet — a

Melodeont — azon reményben, hogy sikerülni fog neki ottan egy gyülekezet elemeit összehozni. Az első héten kezdve a hallgatók száma felül multa a várakozást, és a kitartás, melylyel minden vasárnap megjelentek, nyilván mutatta, „hogy a predikátor sikere nem a kíváncsiságból való érdeklődésnek, de tanai vonzalmas voltának köszönhető. Hat év után a terem igen szűk lett, s egy nagyobb helyiségbe kellett berendezkednie, a melyben 1852—1859. hirdette az új igéket ezrekre menő hivek előtt, azonkívül számtalan felolvasást tartott az ország minden részében.

Parkert a transcendentalis eszmék legszabatosabb, leglogikusabb értelmezőjének tekinthetjük. — Ő azt állította, hogy az Isten létele, a lélek halhatatlansága, a kötelesség parancsai magoktól megvanak az ember öntudatában. Azt a tényt, hogy Isten létezését elismerjük, a bölcsélet nyelvén a józanokosság látásának, — a régi theologia mythológiás nyelvén Isten kijelentésének nevezhetjük. Ez a tény semmi okon sem alapszik, semmi okoskodásból sem következik, hanem a józanokosságból. A hit megelőzi a bizonyítékot, mert a szemlélet nyújtja a tárgyakat, melyek felett okoskodunk“. Ezt az elméletet Parker nemcsak a theológiára és morálra alkalmazta, hanem a tudományokra, sőt a politikára is. Ez az elv lengette át első munkáját, a vallás ügyére vonatkozó dolgokról való értekezését, valamint halála után kiadott művét a transcendentalismus, a melyből kitűnik mind életének egysege, mind pedig szerepének fontos volta.

Parkernek predikálása 1847—1859. özszzeesik a transcendentalismusnak kiváló fejlettségével. Ez volt egyszersmind Bostonnak — mondhatnók — az amerikai irodalomnak aranykora. Ennek az évszázadnak a közepe Massachusetts állam szűk határában oly bámulatos felvirágzást látott, a mely ritkán ismétlődik valamely nemzet erkölcsi mivelődésében. Channing kimult 1842-ben, de bátran elmondhatjuk, hogy Parker nagyon méltóan helyettesítette őt a vallási rationalismus előharczosainak élén. A bölcsész és költő Emerson mellett a transcendentalismus elvét Bancroft bevitte a történelembe, Summer a nemzetközi jogba, Alcot a pedagogiába, Whittier a költészetbe, Margaret Fuller a kritikába, Olivér Wendel Holmes, mint humorista tünt ki. Prescott kiadta a spanyol hódítás történelme Mexikóban című könyvét. Hawthorne a románban annak lélektani elemző hatalmát alkalmazta, H. W. Longfellowban dicsősége tetőpontját érte el. Végül Massachusetts talált egy embert, a kít az Egyesült-Államok senatussába küldjön, Webster Dánielt, a kinél hatalmasabb szónok az Egyesült-Államokban még nem született.

Csak azokat a neveket idézzük, melyeknek viszhangja Európába eljutott. De ezek mellett a kitünőségek mellett az íróknak, felolvasóknak és szónokoknak egész serge megvitte a maga illetőségét vagy a Bostonban folytonosan terjedő irodalmi és bölcselmi munkálkodásban, vagy a különböző társulatokban, melyek ott alakultak a mértékletesség terjesztésére, a nő emancipatiojára, a népoktatás terjesztésére, a fogházak javítására, s mindenek felett a rab-szolgaság eltörlésére.

Nem nehéz felismerni, hogy a transcendentalismus nagy befolyással volt mindezekre a mozgalmakra, nemcsak azért, mert ennek a bölcselmennek hívei azoknak az élén állottak, hanem mert azok a mozgalmak egyenes logikai következtései voltak egy oly tannak, mely azt állítja, hogy az emberek egyenlő tehetségekkel és egyenlő jogokkal bírnak. Ez a befolyás mutatkozik más oly kísérleteken is, melyek arra céloztak, hogy a társadalmi szervezet alapelvei gyökerelesen reformáltassanak. Ott volt például Ripley, ki vagyonát arra költötte el, hogy a cooperatio elvén egy szabad községet alapítson; W. A. Alcott lemondván a jelen társadalom előnyeiről és terheiről, tömlöczbe vettette magát, mert nem akart adót fizetni. Egyébiránt ez az egész reformláz nem szoritkozott csak a rationalismusra. Oly ébredések, melyek a különféle felekezetek buzgalmát deliriummá fokozták, hullámokként vonultak végig az egész amerikai protestanizmuson; és Uj-Ánglia nem késett megvinni ahhoz a maga illetőségét a spiritismus hóbertjaiban és a szerelem szabaddá tételében. Mégis ennek a kornak az adja meg különös jellegét, a mit a vallási és társadalmi forrongás idejében egyebütt nem igen lehet feltalálni, hogy az erkölcsök lazulása nem esett össze az értelem izgatottságával. A calvinizmusnak, (bár elvesztette dogmai tekintélyét) hatalmas morális disciplinája mégis megmaradott a lelkekben. Az unitarizmus a hit dolgába érvényesítette a szabad vizsgálódást; a transcendentalizmus csak arra szoritkozott, hogy a nagy dolgok iránti lelkesülést egyesítse ezzel.

KOVÁCSI ANTAL.

FRANCZIAORSZÁGI PROT. EGYHÁZI VISZONYOK.

A francia protestans vallási társulatok gyűlései, papi értekezletek. A Szent-Andrei isteni tiszteletek bézárása. Vernes urnak egy másik czikke a Nouvelle Revue-ben. A halottak.

Páris, 1883. május 1-én.

Szerkesztő úr!

Emberi emlékezet óta aprilis a kora minálunk a protestans különbözőféle társulatok évi közgyűléseinek; ilyenek a bibliai — az evangéliumot terjesztő — a jótékony, a köznövelési stb. társulatok. Ez időben tartják a papok is értekezletüket, a melyre a vidékről sok pap jön bé Párisba, a kiknek most van idejük, hogy a husvét-ünnepek után elhagyják ekklézsiáikat.

Ezelőtt 29 évvel az emberek kellemesnek és hasznosnak találták, hogy ezeken a különböző gyűléseken megjelenjenek, papok és világiak nézetkülönség nélkül sereglettek azokra. A papok értekezletének, például, legmélyebb és legélénkebb vitáiban soha sem szünt meg a legteljesebb udvariasság és szivélyesség uralkodni. Senki sem gondolt arra, hogy feltűnő módon kilépjék. Az, hogy kisebb, zárt külön gyűléseket tartsanak, habár némelyek gondoltak is reá, még nem volt gyakorlatba véve. Az emberek közölték egymással tapasztalataikat, aggodalmaikat és örömeiket, kétkedéseiket és reményeiket, s igen sokszor megtörtént, hogy némelyek habozásait, nyugtalanságait, másoknak szilárd, bátorító elhatározottsága eloszlatta. Es így egymást felvilágosítva és támogatva, mindnyájon érzették, hogy valóságos életük gyarapszik, és kellemes testvéri tevékenységben nyilatkozik. Az idők nagyon megváltoztak! A nyomorult és kicsinyes pártküzdelmek üreseké tették a gyűléstermeket. Átalános panasz mindenütt. „Legjobb ügyekben tartott üléseink néptelenek.“ Igaz. De ki az oka? Ki emelt korlátokat, hogy meggátolja a sokaságot a részvételben, ki kívánt őszinte, jóindulaton kívül egyebet, bárkitől is, azért, hogy részt vegyen vallási gyűléseinkben, ki akarta, hogy az emberszeretetnek jelszava Shiboletth legyen? Ezekre mindenki megfelelt.

Annyival sajnosabb, hogy a különböző vallási testületek gyűléseit nem igen látogatják, mert azok közül több nagyon érdekes.